

A FRANCZIA KULTÚRHARCZ.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

Bár nem volt uralom, a mely oly nagy és értékes szolgálatoakat tett volna az egyháznak, mint a második császárság: az ő fegyverei verték le Rómában a forradalmat és óvták meg 20 éven keresztül a pápai állam épségét, a második császárságnak minisztere, Rouher mondotta a pápa világi hatalmának bukását Franciaországra nézve a legnagyobb szerencsétlenségnek, a második császárság törvényei szolgáltaták ki az egyháznak az iskolát — mindennek ellenére a szeptember 4-iki forradalom után a szerencséivel együtt az egyház is elfordult tőle, hogy egy olyan kormányforma és kormánytartalom megteremtésén dolgozhassék, a mely érdekeinek leginkább megfelel. Számos okból, a melyek közül csak kettőt említek e helyen: az isten kegyelméből való királyság elvét és az egyház természetes konzervatív, reakzionárius hajlandóságait, a monarchikus kormányforma a Bourbonok és Orleansok mellett foglalt állást.

Viszont a polgárság és a nép forradalmi hagyományainál, de az első különösen osztályérdekeinél fogva ott akarta felvenni a fonalat, a hol a december 2-iki államcsíny megszakította. A köztársaság volt a jelszavuk, mert ettől várták rövidlátó ideológusaik az ország erkölcsi megújhodását.* »Alapítsuk csak meg a köztársaságot, majd meglátjátok, milyen erkölcsi reformot hajtunk mi végre Franciaországban«, de meg azért is, mert

* E. Pelletan szavai: Idézi: *Bodley*: Franciaország. II. kötet. 236. Akadémiai könyvkiadóvállalat, Budapest.

ebben ismerték fel politikusaik a polgári uralom legmegfelelőbb államformáját. A burzsoáziára nézve tényleg a legkedvezőbb kormányforma a köztársaság; ebben adva van számára azon lehetőség, hogy a kormánygépezetet egészen hatalmába kerítse és kiküszöbölje belőle azon, a kizsákmányolást némileg megcsökkentő és így az osztályellentéteket némileg elsimító erőt, a mely a monarchiákban a valamennyi osztály felett álló uralkodó személyében működik. Ily módon a kormányforma kérdésében került egymással szembe az egyház és a burzsoázia; az egyház keze benne volt minden, a harmadik köztársaság fennállása ellen irányuló mozgalomban: az 1877 május 16-iki államcsínyben, a boulangeizmusban, a nacionalizmusban és az *affaire Dreyfus*ben, a melyben mintegy nagy kelevényben fakadt ki az egyház harmincz éves intoxicációjának eredménye. Másrészt a francia egyház egészen telítve lévén ultramontán szellemmel a pápaság politikai ügyét teljesen a magáévá tette s azon dolgozott, hogy Franciaországot a pápaság világi uralmának védőjévé, s később visszaszerzőjévé tegye. A Németországgal való összeütközése idején ez a politika fosztotta meg Franciaországot Olaszország és Ausztria szövetségétől s lett így közvetlen az ország megcsonkításának, a német-francia háború szerencsétlen kimeneteleének okává; s később is egyre sürgette, hogy szakítson a francia kormány Olaszországgal, a pápa elnyomójával, adjon neki fegyveres segítséget, szóval bonyolódjék olyan nemzetközi konfliktusokba, a melyek új és nagy megalázások kútforrásaivá válhatnak az országra nézve. A konkordátum keletkezése idejében tisztán eszköznek szánt egyház a belső és külső politikában sajátos, a burzsoá uralmat veszélyeztető célokat tűzött így ki maga elé: a társadalmi szervezet egyik szerve fellázadt az organizmus ellen. De még többet is tett. A maga képmására akarta átalakítani és tulajdonképeni rendeltetésétől elvonni az államéletnek az egyháznál semmivel sem jelentéktelenebb szerveit, hadsereget és a bürokráciát. A köztársasági hadsereg vezér- és tisztikara monarchikus és ultramontán érzésű volt; a vallási türelmetlenség a legleplezetlenebb módon jelentkezett a vidéki kis helyőrségek életében. A tisztek kiüldözték maguk közül az olyat, a ki nem járt misére vagy gyónni, a ki — az állam törvényét tiszteletben tartva — csak polgári házasságot kötött és gyermekét állami iskolában taníttatta. A vallási buzgóság egyik fontos tényezője lett a gyors előmenetelnek és a francia hadsereg személyi ügyeinek intézésében tíz éven keresztül a

legjelentősebb tényező *du Lac* jezsuita volt. Sőt az is megtörtént, hogy tisztikar és legénység azon címen tagadta meg feljebbvalói parancsának teljesítését, hogy az vallási meggyőződéseivel ellenkezik; s az ilyen esetek hőseit a hadbíróóságok mindig egyhangúan mentették fel.

A hivatalnoki karban ugyanazon szellem uralkodott, mint a hadseregben. A hivatalnokok rendszerint a reakzionarus kispolgárság felfelé törő fiaiból kerülve ki, előkelőségüket és jó társasághoz való tartozásukat avval akarták bizonyítani, hogy vakbuzgóságban és vallási türelmetlenségben amazokkal veteledtek. Maguk is szerzetesi iskolákból kerülve ki, oda küldték gyermekeiket is, a kik ott előkelő ismeretségekre és a »jó atyák« egész életre kinyúló pártfogására tettek szert. Ilyen úton kiegészülő tisztviselői kár teszi azután érthetővé, hogy a harmadik köztársaság idejében állandó törvénykezési gyakorlattá vált az, hogy a törvény nem engedélyezte szerzetesrendek birtokképeségét a bíróság elismerte, ellenben — ha ez volt a rendek érdeke — épen nem engedélyezett mivoltukra való hivatkozással feloldotta őket adók vagy más közterhek viselése alól.* Ilyen és ehhez hasonló tünetek, a melyek világos bizonyosságai voltak az államban külön szervezkedő államnak, először védelmi, majd később támadó helyzetben kényszerítették a polgári köztársaságot. Ez a védekezés azonban igen renyhe, ingadozó, bizonytalan volt, mivel viszont a proletariátus növekedő ereje ellen egyre jobban rászorult a polgári uralom az egyház segítségére. Jobbról az egyház és a vele szövetséges monarchisták, balról a szocializmus fenyegették a burzsoáziát, a mely egyikőtől sem tudott elszakadni, de egyikhez sem mert csatlakozni s ide-oda lengve tengette politikai és társadalmi életét. Csak, a mikor a Dreyfus-ügyben kiderült, hogy a polgári köztársaság legfontosabb életszerve: a hadsereg azon ponton van, hogy mindenestől az egyház pártjára álljon, a mikor a balról jelentkező, nagyobbára még csak elméleti veszedelemmel szemben ott állott jobbról a reális, közvetlen veszedelem, akkor vált a polgárság védekező harcza valamivel bátrabbá és következetesebbé.

Az egyházi befolyás ellen való küzdelem azon a téren indult meg, a melyen az egyház a legnagyobb sikereket érte el: az oktatásügy terén. 1879-ben módosították a felső oktatást »szabaddá« tevő törvényt és mondták ki, hogy csak az állami

* Brisson: La Congregation. 144—147.

főiskoláknak van joguk egyetemi fokozatok osztogatására; ugyanekkor fogadott el a képviselőház Jules Ferry ajánlatára egy törvényt, a mely kimondta, hogy nem engedélyezett szerzetesrendek tagjai nem lehetnek sem vezetői, sem tanítói valamely iskolának; s a mikor a szenátus a törvény ezen rendelkezését elvetette, a kormány a képviselőház utasítására a már régebbi törvények alapján rendeleti úton oszlatta fel a nem engedélyezett szerzetesrendeket. Azonban ezen rendelkezések hatálytalanok voltak; a szerzetesek nem engedelmeskedtek és a polgári hatalom gyengése tudatában óvakodott keményebb rendszabályoktól. Kiténően jellemzi az antiklerikális politika ezen korszakát Anatole France: »A szerzetesek nem engedelmeskedtek, ürügyül vetve, hogy nem engedelmeskedhetnek, és hogy czinikosává lesz az igazságtalanságnak, a ki eltűri. A dominikánusok és kapuczinusok csak az erőszaknak, vagyis inkább az erőszak jelképének engedelmeskedtek. Andrieux rendőrfőnök gyöngyszín keztyűkben saját maga indult el a jezsuiták kiűzésére. Másnap valamennyien visszatértek. Ez volt az egyház első üldözése a harmadik köztársaság alatt. Júniustól szeptemberig tartott.«* Sokkal fontosabb volt ennél az 1881-ben hozott népoktatási törvény, a mely az állami, kötelező, ingyenes népoktatást iktatta törvénybe és törölte a vallástant a kötelező tárgyak sorából.

Evvel azután ki is merült a harmadik köztársaság antiklerikális politikája, hogy csak az Affaire után lendüljön újból neki, sőt a mikor a Boulanger-mozgalom nyilvánvalóvá tette, hogy a monarchia ügye veszve van és a köztársaság, egyelőre legalább, végképen megszilárdult kormányforma, XIII. Leó pápa 1892 február 16-án kiadott encziklikájában felszólította a katólikusokat, hogy fogadják el a köztársaságot, mert hiszen nem a kormányforma, hanem a hozott törvények szelleme és tartalma a lényeges. Minden világi hatalom istentől való — így elmélkedett az encziklika — s ennek következtében a kormányoknak, melyek ezt az átruházott hatalmat képviselik, nemcsak szabad, hanem kell is engedelmeskedni. A törvények szelleme és a kormányforma között nincsen semmi kapcsolat, elannyira, hogy a legkitűnőbb kormányforma alatt keletkezhetnek fölöttebb gonosz szellemű törvények és viszont. Evvel a nyilatkozattal az egyház legalább hivatalosan megszűnt a monarchisták kortesfészke lenni, és miután kimúlt, cserbenhagyta a királyság ügyét.

* Anatole France: L'Église et la République. 26. lap.

XIII. Leó egy feszületre mutatva állítólag azt mondotta: Ez az egyetlen holttest, a melyhez hozzá van fűzve az egyház. A francia egyház most nem a köztársaság megdöntéséért, hanem »jó szellemek« való megtöltéséért, saját képmására való átalakításáért harczolt. Mindenek emlékezetében van még, mint lett egy jelentéktelen, de sajnálatraméltó zsidó katonatiszt sorsa, mintegy jelképévé az egyház sikereinek, hatalmának; miképen fejeződött ki ennek végzetében, hogy az egyház rátette kezét a hadseregre és benne látta ügye diadalának zálogát; miképen lett e szerencsétlen ember megmentésére megindított mozgalom a francia nemzet, sőt azontúl az egész emberiség lelkiismereti kérdésévé s kiinduló pontjává egy olyan politikának, a mely az egyház és hadsereg, majd az egyház és iskola, az egyház és közjótékonyosság, s végül az egyház és állam szétválasztására vezetett. Az 1901-iki egyesületi törvény, a melyet Combes miniszterelnök szigorúan alkalmazott, számos szerzetesrend feloszlását, a szerzetes iskolák nagy részének becsukását eredményezte, a loi-Falloux törvényhozási úton való visszavonása pedig, ha nem is rögtön, de a jövőre nézve megtiltja, hogy más mint világi ember lehessen az ifjúság tanítója vagy nevelője. Mikor azután ezek a törvényhozási és kormányzati intézkedések az állam és egyház viszonyát szinte elviselhetetlenül feszültté tették, apró, kicsinyes diplomáciai okok — X. Pius pápa tiltakozása Loubet elnök római utazása ellen, valamint két egyházi szempontból gyanús püspöknek, Le Nordez-nek és Geay-nek megrendszabályozása — megadták azt az ürügyet, a mely alatt a francia képviselőház utasíthatta a kormányt a konkordátum felmondását, az egyház és állam szétválasztását kimondó törvényjavaslat betérésére. Ez a lépés a Waldeck-Rousseau megindította *köztársasági védelem* politikájának természete és szükségszerű folyamánya volt ugyan, de azért senki sem várta és látta előre s maga Waldeck-Rousseau tiltakozott igen nyomatékosan ellene. De ezen csak azok csodálkozhatnak, a kik nem ismerték fel, hogy a *defense républicaine* minden ízében burzsoá politika volt; de mivel a burzsoáziáinak nem volt ereje a saját uralmának és kormányformájának egy még retrográdbb uralom és kormányforma ellen való megvédésére, segítségül kellett hívnia a proletariátust, a melynek azután egyszer megindított forradalmi ereje jóval túlsodorta a mozgalmat azon a határon, a melyet a polgári köztársaság már eleve kijelölt.

Különös jelenség, de mivel mindenütt, a hol az öntudatos

munkásság önálló hatalmi tényező gyanánt lépett be a politikai életbe, megismétlődött, hát törvényszerűségnek kell mögötte rejlenie: hogy a munkásság első nagy politikai harczait nem saját követeléseinek érvényesítéséért vívja meg, hanem azért, hogy rákényszerítse a legelőrehaladottabb polgári pártokat saját programjuk megvalósítására. Így az egyház és állam elválasztása állandóan ott hivalkodott a radikális polgári pártok választási kiáltványaiban, de sohasem gondoltak komolyan rá a köztársasági politikusok, hogy meg is valósítsák. Láttuk, hogy ez egy olyan gyökeres reform, a mely egy igen jelentékeny oszlopától fosztja meg a burzsoázia osztályuralmát s láttuk azt is, hogy a mikor 1794-ben végrehajtotta a Convention, az események rettenetes nyomása, az egyháznak a külfölddel való szövetkezése s első sorban az állam kétségbeejtő pénzügyi helyzete kényszerítette rá. De mivel ezek az okok átmenetiek voltak, cessante causa, cessat effectus, megszűntükkel a két elválasztott társ új szövetségre lépett. Ezen kényszerítő mozzanatok helyére a szocziáлизmusnak az egyházhoz való viszonya és a modern tudományos világfelfogásnak az egyházzal való összeférhetlensége lépett és mivel ezek állandó, sőt egyre súlyosbodó okok, nyilván, állandó okozatot is fognak létrehozni. Mindkét tényező annyira fontos helyet foglal el a modern életben, hogy mivoltukat és szerepüket bővebben kell megvizsgálunk.

II.

Mindezideig az egyházat egy minőségében vettük szemügyre; hatalmi tényezőnek láttuk, a mely egyrészt saját érdekeit védi, másrészt az uralkodó osztályoknak teljesít értékes szolgálatokat. Min nyugszik az egyház hatalma? Minő módon védi a mai társadalmi rendet? Ezekre a kérdésekre kell megfelelnünk.

Mint minden társadalmi szerv, az egyház is társadalmi szükségletek kielégítésére szolgáló szerve a nagy társadalmi organizmusnak. Ezt a szükségletet Schopenhauer *metafizikai szükségletnek* keresztelte el s bármilyen rosszul hangozzék is ez a szó némely füleknek, mégis jellemzőnek és helyesnek kell vallanunk. Az ember tehetetlenül s tudatlanul áll szemben a természeti erővel, nem tudja megmagyarázni magának saját és embertársai életét, a kínokat és fájdalokat és kicsinységének tudatában megdöbbenve áll a gondolkodás, töprengés

nagy serkentője, minden igaztalanság nagy kiegyenlítője: a halál előtt. Az ezen benyomások keltette fájdalmas hiányérzet és a tőle való megszabadulás vágya azon szükséglet, a melyen a vallások hatalma és állandósága nyugszik. »Templomok és egyházak, misék és pagodák minden időben, minden népnél bizonyosságot tesznek az ember metafizikai szükségletéről.«* Ezen szükséglet kielégítésének módját a társadalmi struktúra és az emberi tudás mindenkori fejlettsége határozza meg és a hatalom birtokosaira nézve fölöttébb fontos, hogy a kielégülés a társadalmi rend vagyis az ő érdekeik irányában folyjék le.

Egy sajátos világnézet, felelet az élet nagy rejtélyeire, olyan felelet, a mely a társadalmi rend érdekeivel nem ellenkezik — íme, ezt várja minden társadalom az egyházként szervezkedett vallástól. Egyik sem tudott oly tökéletesen megfelelni ennek a hivatásnak, mint a katolikus egyház; egyik sem tudja olyan pontos, az élet minden viszonylataira kiterjeszkedő utasítással, minden kérdésére eleve készen tartott felelettel ellátni híveit, mint ez. Boldoggá és elégedetté teszi azokat, a kik hisznek tanításainak, végtelen gyönyörűséget ígér mindazoknak, a kik engedelmeskednek neki, és a legnagyobb boldogságban: az örök üdvösségben olyan kincscsel bír, a mely minden ember közt való megosztás révén sem csökkenvén meg, a túlvilági jutalmazás reményével az elégedetlenségek minden fajtáját — első sorban a legveszedelmesebbet, a gazdaságit — kényelmes módon lecsapolhatja. Értékteleneknek tüntetve fel a földi javakat, megóvja azokat minden veszedelemtől s azt tanítva, hogy az elsőkből utolsók és az utolsókból elsőek lesznek az örök életben, állandóságot biztosít a társadalmi rendnek. Az e világon való szenvedésben, nélkülözésben, szegénységben mutatva rá a túlvilági boldogság feltételére, a szenvedők, szegények, nélkülözők lemondásából és rezignációjából faragja ki a tulajdon és hatalmi viszonyok egyik legerősebb pillérét. Mert a mint gyönyörűen írja Schopenhauer: »Denn, wenn irgend etwas auf der Welt wünschenswert ist, so wünschenswert, dass selbst der rohe und dumpfe Haufen, in seinen besonneneren Augenblicken es höher schätzen würde, als Silber und Gold; so ist es, dass ein Lichtstrahl fiele auf das Dunkel unseres Daseins und irgend ein Aufschluss uns würde über diese rätselhafte Existenz, an der nichts klar ist, als ihr Elend und ihre Nichtigkeit«. Lehet-e

* Schopenhauer: Die Welt als Wille und Vorstellung. II. kötet. 187. (Reclam-kiadás.)

megbízhatóbb támasztéka jogfosztó zsarnokuralomnak, mint olyan nép, a mely egészen követi a hegyibeszéd parancsát, hogy ki téged egy mértföldre kényszerít menni, menj el vele kettőre és engedelmesebb tűrője minden kizsákmányolásnak, mint az a keresztény, a kivel ha törvénykezni akarnak és el akarják venni alsóruháját, odaadja a felsőruháját is? Az embernek veleszületett gonosz természete, az arcunk veritékével végzett munkának isteni büntetésként való feltüntetése, további igen értékes szociális elemei az egyházi világnézetnek. De a szegények és elnyomottak lemondása, bárminő keresztényi türelem is lappang mögötte, nem határtalan. Ezért nemcsak a szegényeket tanítja megadásra az egyház, hanem a hatalmasokat és gazdagokat is könyörületességre, jól tudván, hogy a jótékonyosság önkénytelen kiszabott és önkénytelen fizetett biztosítási díj a gazdagság megmentésére.

Ezen bennünket első sorban érdeklő szociális elemek mellett a világ tüneményeinek magyarázatával is szolgál híveinek az egyház. A világ keletkezését a természet megfigyelésében járatlan és mindenképen tudatlan kezdetleges népek mítoszokkal magyarázták meg; mindezen mítoszok ma az emberiséget csak mint a dadogó megismerés megnyilvánulásai, a kezdetleges természetfelfogás bizonyosságai érdeklik. Kivéve azon teremtési mítoszt, a melyet a zsidó nép alkotott. A világ keletkezésének ezen néptől adott magyarázatát igaznak ismerte és ismeri el még ma is az egyház; a világ teremtésének ezen tanán épül fel az egész hatalmas épülete. Teremtés nélkül nincs bűnbeesés, bűnbeesés nélkül nincs megváltás, megváltás nélkül nincsen kereszténység: e sornak minden egyes láncszeme egyaránt szükséges. Mindezen tényeknek igazságához kétség nem férhet, mivel Isten szava: kinyilatkoztatás formájában és a bibliában kezeskedik értük. Ennek az isteni szónak pedig törvényes letéteményese és őrzője az egyház, a papság. Innen óriási emberfölötti hatalma: Isten képmása, helyettese a földön. Vagy a mint egy igen figyelemreméltó nyilatkozatban egy katolikus egyházfejedelem kifejtette*: a katolikus papok . . . »méltósága elgondolhatatlanul nagy; mivel megvan az a hatalmuk, hogy bűnöket bocsáthatnak meg, a mi nagyobb dolog, mint visszaadni a vaknak szemvilágát, a bénának tagjai használatát, a

* Katschthaler, salzburgi hercegérsek 1905 márczius 5-én kiadott Pásztorlevele. Idézi Schuhmeier képviselő az osztrák Reichsrat 1905 június 9-iki ülésén.

halottnak, sőt eltemetettnek az életet; nagyobb dolog, mint a »Legyen világosság« szóval a világot a semmiből megteremteni, nagyobb dolog, mint annyi új világot teremteni, a hány csillag az égen van. Istennek ezen nagy tényénél (a bűnbocsánatnál) nemcsak segédkezik a katolikus pap, de a pap idézi elő a bűnbocsánatot. Isten mindenhatóságát ezen célra, ezen pillanatra mintegy átengedte az ő földi képviselőjének, a meghatalmazott papnak. A patriarchák és próféták, a mártírok és vértanúk, a szent szüzek seregei, az angyalok és arkangyalok ... sőt maga Mária, az Isten anyja, a menny királynője sem oly hatalmas, mint a pap«. Azonban nemcsak az erkölcs terén van a katolikus papnak ilyen mérhetetlen nagy hatalma, hanem az igazság keresésében és megállapításában is. A pápai csalhatatlanság ép olyan autokratikus és feltétlen bizonyosságú igazság-kritérium, mint a milyen erkölcsi kritérium a bűnök megállapítása és bocsánata. Végül nemcsak erkölcsi és értelmi kielégülést ad az egyház híveinek, hanem szertartásaival, szellemétől megihletett művészettel esztétikai gyönyörűségükről is gondoskodik: szóval teljes, kerek, mindenre, életre-halálra kiterjeszkedő világnézettel látja el őket. Néhány száz év óta azonban egy fogyatékossága jelentkezik mind határozottabban ennek a világnézetnek: számos ponton összeütközésbe került az emberi értelem fejlődésével, a tudományok tökéletesbülésével átalakuló világnézettel. Sokáig egyetlen letéteményese volt a tudománynak, de lassankint mind elszakadtak tőle, majd fellázadtak ellene. A XVI. századtól kezdve az intellektuális élet az egyházon kívül, sőt mindinkább ellene folyik le. A leg súlyosabb csapások a természettudományok részéről érték: a csillagászok megfosztották az isten lakóhelyétől, az energia megmaradásának elve a semmiből való teremtés lehetőségétől, az egész természettudomány a csodák hirdetésétől. A földet tanította a világegyetem középpontjának: a természettudomány ráczáfolt. Rettenetes, áthidalhatatlan úrt állított az ember és az egyéb természet közé: a természettudomány áthidalta. Tanította, hogy a természeti törvények megmásíthatók: a természet tudomány ráczáfolt. A természettudományi igazságokat felfedezőik és hirdetőik nem ellene irányították, hiszen Kopernikus, Kepler, Newton hívő keresztények voltak; de ugyanazon jelenségeknek már, a fejlettebb öntudat követelményeit inkább kielégítő magyarázatait adva előkészítették azt a korszakot, a mikor e két magyarázat szembesítése rá fog mutatni össze-

férhetetlenségükre. Adjatok anyagot, s megmutatom mint keletkezik a világ — mondotta Kant.

Nem kevésbé súlyos csapások érték az egyházi világfelfogást a bölcsészet részéről.* Már az ó-kori filozófia egyik alapproblémája volt az igazság kritériumának megállapítása. De az ott és akkor talált útmutatások magukat a görögöket sem elégtették ki. Az egyház a kinyilatkoztatást, a bibliát, a szent atyákat, a hagyományt, s utóbb a pápát jelölte meg az igazság kritériuma gyanánt. Az ő tanításuk az igazság, a mi ezekkel ellentétes, már ennél fogva tévedés. Mivel az igazság csak egy lehet, isten szava pedig feltétlenül igaz, minden, a mi ennek ellentmond, szükségképen tévedés. Ily módon végső elemzésben egy külső tekintély lett az igazságok mértékévé. Az újkor mesgyéjén álló nagy felfedezések, az a pezsgő, túlradó erő, a mely annyira jellemzi e kort, megnövelték az emberi ész hatékonyságába vetett hitet. Kezdték benne keresni az igazság bizonyítékait, a tekintély helyére az elme erejét állították és Descartes-tal megindult az elme autonómiájáért folyó harcz, a mely végeredményeiben ép oly gyászossá vált az egyházi tanra, mint a természettudományok fejlődése. Kimutatta, hogy az egyház felállította igazságkritérium nemcsak hogy nem kielégítő, de egyenesen ráczáfol a tudomány állításaira; kimutatta, hogy maga ezen kritérium más bizonyosságokra szorul s hogy az isten létét bizonyító érvek mind tévedésen alapulnak. Az ismeretelmélet pontos és igen aprólékos vizsgálódással mutatott rá az öntudatunkban lévő képzetek különböző igazságértékére s megfordította a tudásnak és hitnek addig érvényes rangsorozatát. A lélektani kutatás feltárta azon mechanizmus működését, a melyen képzeteinkhez, s így az isten képzetéhez is jutunk, rámutatott minden gondolatunknak idegrendszerünk-től való feltételezettségére és meghatározottságára s Feuerbach-hal megfordítva a biblia tanát: hogy saját képmására teremtette az isten az embert, feje tetejére állította az egész nemcsak egyházi, hanem vallási világfelfogást. A világot semmiből teremtő isten helyére odaállott az istent, sőt az egész emberi világot megteremtő öntudat. Evvel a legmélyebb szellemi forradalommal kapcsolatban, a mely felébresztette az emberiséget dogmatikus álmából, a mely a kételkedés szellemét a külső világ való-

* Lásd erre nézve D. F. Strauss: Der alte und der neue Glaube. — Draper: Geschichte der Conflicte zwischen Religion und Wissenschaft. — Saeckel: Die Welträtsel. — Guyau: L'irréligion de l'avenir.

ságának és realitásának kérdéssé tételéig, sőt tagadásáig fokozta a mely a külső tekintély elvét végképen kiküszöbölte az emberiséget legmélyebben érintő kérdések eldöntésének ügyéből, párhuzamosan haladt egy másik, a mely egy új, a tudomány és tisztultabb öntudat követeléseinek megfelelőbb istenfogalom kidolgozásán fáradt. Óriásnak érezve magát az öntudat, nem akart s nem tudott gyermekkori czipőben járni, de mezítelen lábbal sem. A deizmus, pantheizmus formáját állítva fel, rámutatott az egyházi istenfogalom fogyatékoságaira: arra, hogy a csodával az isten a saját maga megszabta törvényeket bontja meg, arra, hogy minő tökéletlen lény az, a kinek akaratát külső hatás — ima, áldozat — befolyásolhatja; arra, hogy a harag vagy szeretet mennyire emberi affektusok, vagy a mint Diderot Jézus halálára vonatkozólag ugyanezt a gondolatot szellemesen formulázta arra, hogy: *Il n'y a point, de bon père qui voulût ressembler à noire père céleste*. De akadtak gondolkozók, a kik különösen a filozófusok, költők, természettudósok körében általánossá lett pantheizmus ellen is sikraszállottak. Ha isten és a világ azonos valami, akkor minden a világban lévő baj, nyomor, tökéletlenség s főleg fájdalom lerontja a tökéletesség fogalmát. Különösen Schopenhauer volt az, a ki, tán mivel a legmélyebben érezte és értette át a világ semmiségét és fájdalmait, a leghevesebb és legkíméletlenebb gúnynyal ostromolta a pantheisztikus felfogást: Das müsste ein übel beratener Gott sein, der sich keinen besseren Spass zu machen wüsste, als sieh in eine so hungrige Welt wie die vorliegende zu verwandeln, um daselbst in Gestalt zahlloser Millionen lebender, aber gequalter und geängsteter Wesen, die sämmtlich nur dadurch eine Weile bestehen, dass eins das andere auffrisst, Jammer, Not und Tod ohne Mass und Ziel erdulden. Szinte azt lehetne mondani, hogy valóságos haj tódadászatot rendezett a filozófia az isten fogalomra és minél tágabb, nagyobb lett a világ, annál kevésbé talált számára helyet.

Ugyanúgy és ugyanolyan okokból, mint az igazság keresésénél, küszöbölődött ki az erkölcsi világból a külső tekintély elve. Az erkölcsi élet volt a vallás és egyház hatalmának egyik legbiztosabb támasztéka. Az erkölcs az emberi együttélésnek nélkülözhetetlen eleme s ha igaz és a meddig igaz volt, hogy vallás nélkül nincs erkölcs, akkor és addig a vallás is nélkülözhetetlen eleme a társadalmi életnek. De igen hamar szemben találták magukat az emberek azon ténnyel, hogy voltak emberek,

a kik vallás nélkül is erkölcsösek voltak, valamint avval a másikkal, hogy az erkölcsi szabályok a vallás különbözőségének ellenére is azonosak. A vallásos hit értelmi alakjainak megrendülésével feltámadt azon veszedelem, hogy az erkölcs is elvész s így főfontosságú társadalmi érdekké is vált egy, a vallástól független erkölcs megalapítása. S minél erősebbé vált a vallásos világnézet ellen irányuló tudományos mozgalom, minél nyilvánvalóbbá lett a tudásnak a hívessel, tehát hittal szemben való felsőbbsege, annál szükségesebbé vált egy olyan ethikai rendszer felállítása, a melynek alapjai nem a megismerhetetlenről való föltevésen, költészen, hanem a megismerhető tényekről való tudásunkon nyugszanak. A kategorikus imperatívusz, a föltétlenül teljesítendő kötelesség tana Kantnál, a lehető legtöbb ember lehető legnagyobb boldogsága az utilitarisztikus iskolában, az egyén és faj jólétét egyaránt előmozdító az evoluzionistáknál: mindmegannyi kísérlet az erkölcsiségnek a külső tekintély uralma alól való felszabadítására. Az ész autonómiája a tudományban, az erkölcs autonómiája a tettek világában egyaránt erős fegyverré vált egyházi felfogás ellen. Vallásos erkölcs nem lehet meg a túlvilági jutalmazásba és büntetésbe vetett hit nélkül. Ez pedig egy olyan felfogás, a mely a legközönségesebb, legönzőbb indító okokat viszi bele az erkölcsiségbe — nem szólva ezúttal problematikus voltáról, a mely így méltán keltette fel már az ókorban is a finomabb, érzékenyebb s épen erkölcsileg leginkább fejlett gondolkozók helytelenítését. Már a stoikus bölcsész is azt kérdezte: mi jogon alacsonyíthatják le a halhatatlan istenek az érényes embert, avval, hogy megjutalmazzák? a jónak igazi jutalma, hogy megtette az ember, a rosszé sem lehet más, minthogy elkövette. Minos nem ítélni rólam. Már ítélték tetteim.* Nem kevésbé határozottan utasítják vissza a túlvilági jutalmazás és büntetés elvén nyugvó erkölcs-tant a modern gondolkodók és ethikusok. De nemcsak a sokkal szorosabb, szűkkeblűbb egyházi erkölcs-tan ellen emelnek kifogásokat, hanem a szabadabb, simulékonyabb evangéliumi erkölcs-tan ellen is.** Elismerik ugyan, hogy a szeretet legfőbb erkölcsi elvében tisztán és határozottan van kifejezve az emberi szolidaritás, de ezen helyes erkölcsi elv számos olyannal kapcsolatban szerepel, a mely mai erkölcsi öntudatunknak már nem felel meg

* A. France: Sur la pierre blanche. 84. lap.

** La Libre-Pensée, intellectuelle. Morale sociale. Paris. Librairie de La Raison. 82—88. lap.

s a helyes és helytelen erkölcsi elvek között különbséget tenni nem szabad, mivel mindannyi egyformán istentől származónak van feltüntetve. Kifogásolják, hogy nagyon is meglátszik rajta keletkezési ideje s nem felel meg az igazságosság azon fogalmának, a mely a századok folyamán kifejlődött. Igaztalanságnak vallják, hogy az üdvösség elnyerésének feltételül bizonyos dogmákban való hitet követel meg, pedig az, hogy hisz-e az ember valamiben vagy sem, nem függ akaratától. Igaztalanságnak vallják, hogy az isteni irgalmat az üdvösség másik feltételének vallja s így egyes embereket már születésük pillanatától fogva üdvösségre vagy kárhozatra predesztináltaknak ítél. Igaztalanságnak vallják, hogy megszenteli a földön a kiváltságokat, azt tanítva, hogy mindig voltak és lesznek gazdagok és szegények s hogy a nyomor ellen való küzdelemben csak a gazdagok irgalmasságára számít, a mely csak enyhítheti, de nem az igazságosság munkájára, a mely meg is szüntetheti. S végül helytelenítik, hogy az ember legtermészetesebb törekvéseivel egy természetellenes eszményképet állít szembe: a társadalmi étellel a magányos, remete életet, a szerelemmel az örökös szüzességet, az értelem szabad használatával a róla való önkénytes lemondást, a tudással és bölcseséggel a lelki szegénységet, a melynek odaigéri a mennyek országát.

Lehetetlenség még csak ilyen szűkre vontán is kimutatni, hogy az emberi tudás minden ágában miképen ment végbe az egyház tanításaitól való elszakadás, miképen fejlődött ki a renaissancetól kezdve az egyház mellett egy másik szellemi hatalom, a tudomány, a mely egyes elszigetelt fejekben kialakulva, hódító útra indult a XVIII. század francia birodalmában s különösen az enciklopédiában egyszerre mint kész világnézet állott szemben az egyházi világfelfogással. Mint kapcsolódott össze ez a szellemi forradalom, mint határozta meg a másik nagy politikai és társadalmi forradalmat s lett így a legnagyobb földrengés egyik legerősebb tényezőjévé, a mely valaha emberi társadalmat megrázott. De meg kell említenünk azt a tényt, hogy a francia forradalom adta meg a lökést az egyháznak, hogy nyíltan és határozottan adja meg a választ a tudományos világnézet követeléseire, hogy a téves, forradalmi tudomány állításaival szegezze szembe az igazságok lajstromát. Az enciklopédiára és az emberi jogok kinyilatkoztatására a Syllabus és a *Quanta cura* enciklika volt az egyház kissé elkésett felelete. De még mielőtt az egyházi elméletet főbb

pontjaiban kifejthetnők, rá kell mutatni egy tudományra, a melytán valamennyinél nagyobb rést ütött az egyházon, valamennyinél súlyosabb csapásokat mért rá: a theológiára és biblia-magyarázatra. Természetesen nem arra, a melyet az ő felügyelete alatt saját papjai műveltek, hanem arra a másikra, a mely az egyéb tudományokban meghonosodott módszerekkel vette vizsgálat alá azt a sziklát, a melyen nyugodott elméletben legalább az egyház: a bibliát. Nem hiszem, hogy túlzott azok nézete, a kik David Strauss *Das Leben Jesu* munkájában a XIX-ik század egyik legnagyobb tudományos tettét és az egyházat ért elméleti csapások legsúlyosabbikát látják. Ha a biblia csakugyan isten szava, ha az evangéliumok a szent lélek sugallatára írt isteni kinyilatkoztatás, ha a benne foglalt csodák valóban végbementek és még ma is végbemennek: akkor minden tudományos támadás tehetetlenül siklik le, akkor minden kifogás vagy kétely az emberi elme szemtelen lázadásának tünete. Az evangélium az egyház igazoló levele, Jézus életének tőle tanított formája pedig, hatalmának és tekintélyének szellemi kútfeje. Azért volt nagy, forradalmi tett Strauss műve, mert először mondotta ki nyíltan, tétovázás nélkül, hogy az evangéliumok történelmi kútforrások, a melyeknek hitelességét a történelmi bírálat módszereivel kell megállapítani; mivel rámutatott azon ellenmondásokra, a melyek lényeges kérdésekben, Jézus életének nevezetes mozzanataira nézve az egyes evangéliumok között vannak; mivel az evangéliumokra alkalmazott történelmi bírálattal történelmi hitelüket is megingatta és megdöntötte evvel az inspiráció tanát s végül mivel rengeteg tanultsággal és annyi józan észszel, a mennyit ritkán lehet egy zseninél találni, kimutatta, hogy valahányszor természetfölötti eseményről, csodáról értesít bennünket valamely elbeszélés, mindenkor helyesebb azt gondolnunk, hogy az elbeszélő téved, mint azt, hogy ilyen, minden emberi tapasztalással ellenkező dolog mehetett végbe. Az a kép, a melyet Strauss ezen történelmi módszer alapján Jézusról adott, természetesen fölöttébb különbözött az egyház adta képtől. Jézusból nem maradt más, mint egy kiváló erkölcsi génius, a kiből az emberiség mélyebb erkölcsi öntudata ébredt. Isten volta, csodák, feltámadás, egyház — mindez eltűnt Strauss éles bonczoló kése alatt.

A történelmi kritika kérdése vezette Renant is hasonló utakon, hasonló eredményekre. A lényegben nem kíméletesebb ő sem, mint Strauss, csak művészlélek módjára virágokkal

leplezte el a sebeket a régi érzések, kegyeletes megindulás selyméből szőtt fátyolon keresztül mutatta meg olvasóinak a rombolás munkáját. De ez csak annál veszedelmesebbé tette művét, mert művészi tulajdonságaival bejutott oda is, a hova Strauss kissé nehézkes, robusztus, igazi német munkája nem találta meg az utat. S ma a biblia-magyarázat ezen tudományos módszere föltétlenül uralkodó a protestáns teológiában s kezd magának sok helyütt utat törni a hatholikus teológiában is, a mint azt Loisy abbénak néhány év előtt nagy port felvert esete mutatja. Elolvasva valamely modern teológiai munkát, például Harnack berlini egyetemi teológiai tanár *Das Wesen des Christentums* című művét, nem tudja az ember, min álmétkodjék jobban az ember: azon a kínos tojástánczon, a melyet az írók az egyedül kényes kérdés: Jézus isten vagy ember volta körül járnak, vagy azon-e, hogy lehet valaki ilyen nézetek és felfogások mellett valamely keresztény egyház papja. (Folytatjuk.)

Kúnfi Zsigmond.